

УДК 347.68

СПАДКОВИЙ ДОГОВІР ЯК РІЗНОВИД ЦИВІЛЬНО-ПРАВОВИХ ДОГОВОРІВ

Жолондівський Л.О., Присяжна О.О.

Національна академія внутрішніх справ

Досліджено спадковий договір відповідно до Цивільного кодексу України. Проаналізовано дослідження науковців відносно спадкового договору. Досліджені ознаки спадкового договору: двосторонній, консенсуальний, оплатний, алеаторний. Розглянуто хто може бути суб'єктом спадкового договору.

Ключові слова: цивільно-правовий договір, система цивільно-правових договорів, юридична характеристика договору, спадковий договір, відчужувач, набувач, договір, юридична особа, фізична особа, майно, права, обов'язки.

Постановка проблеми. Договір є однією з найпоширеніших підстав виникнення зобов'язань. Як різновид юридичних фактів він належить до числа правомірних дій, що вчиняються з волі його учасників і спрямовуються на виникнення, зміну чи припинення цивільних прав або обов'язків. У сукупності цивільно-правові договори утворюють єдину систему нормативних приписів можливої поведінки суб'єктів.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. В Україні проблемні питання спадкового договору висвітлювалися у працях А.С. Амеліної, О.В. Дзери, Ю.О. Заїки, О.О. Первомайського, З.В. Ромовської, Є.О. Рябокони, І.В. Спасибо-Фатеевої, О.Є. Харитонова, С.Я. Фурси, С.В. Мазуренко, В.Ю. Чуйкової, Н.П. Шама та ін., однак деякі з цих питань так і не одержали однозначного вирішення. Правове регулювання спадкового договору в ЦК України вже декілька років викликає дискусії серед науковців, особливо щодо його юридичної характеристики та місця в ЦК.

Мета статті. Сьогодні договір про спадкування на випадок смерті детально регламентовано в законодавстві багатьох європейських країн, але слід відмітити неоднозначне ставлення до нього. Тому метою моєї роботи, є аналіз праць та досліджень науковців відносно поняття, сутності та значення інституту спадкового договору в системі цивільно-правових договорів, особливостей визначення предмета та суб'єктного складу спадкового договору, його місце в системі цивільного права України,

Виклад основного матеріалу. Конституція України передбачає право спадкування власності громадян і надає можливість кожному громадянину розпоряджатися своїм майном на випадок смерті [1].

Однією з новел прийнятого 16 січня 2003 року Цивільного кодексу України (далі – ЦК) стала глава 90 «Спадковий договір».

Інститут спадкового договору коріннями походить до Римського права, а саме – договору дарування *mortis causa donatio*, за яким «дарувальник передавав безоплатно річ обдарованому перед загрозою смерті, – або коли небезпека нависає безпосередньо над ним (війна, морська подорож тощо), або коли він просто думає, що не переживе обдарованого» [7].

Сьогодні договір про спадкування на випадок смерті детально регламентовано в законодавстві багатьох європейських країн, але слід відмітити неоднозначне ставлення до нього. Так, якщо

в Німецькому цивільному укладенні цей договір набув детальної регламентації, то законодавство Франції підходить до нього досить стримано, дозволяючи укладання такого договору лише між подружжям, скоріше розглядаючи його як акт дарування між живими особами [8].

Почати дослідження спадкового договору слід від загальних положень про класифікацію договорів в сучасному цивільному праві, яка у науковій та навчальній літературі.

В залежності від наявності і характеру підстав класифікації договорів такі підстави можуть бути поділені на три групи: 1. Види договорів, які прямо вказані у законі або безпосередньо слідує з положень актів цивільного законодавства; 2. Види договорів які прямо не вказані у законі, але безпосередньо слідує з положень актів цивільного законодавства; 3. Види договорів, які не передбачені законом і безпосередньо не слідує з положень актів цивільного законодавства, але є поширеними у класифікації.

У залежності від характеру розподілу прав і обов'язків між учасниками договору останні поділяються на односторонні, двосторонні та багатосторонні договори.

В юридичній літературі ще й досі тривають дискусії щодо питання належності спадкового договору до одностороннього чи двостороннього договору. Автори науково – практичного коментаря до цивільного кодексу (за редакцією Є.О. Харитонова, О.М. Калітенко) – стверджують, що «спадковий договір є двосторонньо зобов'язуючий, для якого характерне волевиявлення двох сторін, заснованих на диспозитивних засадах». Таку ж позицію займають Ю. Заїка, А. Євстігнеєв, які характеризують спадковий договір як двосторонній, оскільки правами та обов'язками наділяються обидві сторони. Автори іншого науково – практичного коментаря до цивільного кодексу (за редакцією В.М. Коссака) вважають спадковий договір «одностороннім договором, оскільки обов'язки має лише одна сторона – набувач». А от З.В. Ромовська взагалі не вважає Спадковий договір двостороннім: «у ст. 1302 ЦК не визначені обов'язки відчужувача. І це не є помилкою. Справа в тому, що спадковий договір, будучи двостороннім правочином, одночасно є одностороннім договором. Відчужувач у спадковому договорі не має обов'язків – це пояснюється особливістю даного інституту».

Оцінюючи спадковий договір В.В. Васильченко наголошує на тому, що правами та обов'язками

наділені обидві сторони спадкового договору: набувач з одного боку, набуває право власності на майно відчужувача, має право вимагати розірвання договору в разі неможливості виконання ним розпоряджень відчужувача, а з іншого – зобов'язаний належним чином виконувати відповідно до договору розпорядження контрагента. Відчужувач має право робити певні розпорядження, вимагати від набувача вчинення визначених умовами договору дій майнового або немайнового характеру тощо, але з іншого боку на нього покладатиметься обов'язок не відчужувати майно, визначене спадковим договором [8].

Так, у ст. 1305 Цивільного кодексу згадується про обов'язок лише набувача і нічого не говориться про відповідний обов'язок відчужувача.

На набувача може бути покладено обов'язок виконати певні дії за життя відчужувача (наприклад, регулярно виплачувати останньому певну грошову суму, купувати ліки, виконувати дії побутового характеру) або після його смерті (наприклад, провести певні заходи по увічненню пам'яті відчужувача, поховати в певному місці, з дотриманням певної процедури, поряд із тими чи іншими особами, відзначати роковини смерті тощо). У той же час такі дії можуть бути і взагалі не пов'язані зі смертю відчужувача, адже єдина вимога, яку містить ЦК щодо цієї дії, – те, щоб вона була конкретною, особливо якщо виконання дій набувачем повинно бути проведено після відкриття спадщини. Умови договору мають бути сформульовані таким чином, щоб виключити можливість подвійного тлумачення волі відчужувача.

Дії, виконання яких є обов'язком набувача, можуть мати як майновий, так і немайновий характер. Так, дії немайнового характеру можуть полягати, наприклад, у прибиранні помешкання відчужувача, читанні йому, прогулянках, спілкуванні з відчужувачем чи іншими особами. Дії майнового характеру можуть полягати в наданні відчужувачу матеріальної допомоги, забезпеченні одягом, харчами, ліками тощо. Обов'язок виконання певних дій може бути встановлено і на користь третіх осіб (наприклад, надавати матеріальне утримання онуку відчужувача до досягнення ним повноліття тощо). Водночас у юридичній літературі звертається увага на те, що цей обов'язок набувача не повинен полягати у виконанні дій, які ображають честь і гідність набувача або інших осіб, обмежують його цивільну правоздатність тощо (наприклад, відчужувач не може обмежити набувача у виборі місця проживання, подружжя тощо). Оскільки закріплення у спадковому договорі такого обов'язку суперечить ч. 2 ст. 13, ч. 1 ст. 203 ЦК, то нотаріус має відмовити в посвідченні такого договору [5].

З врахуванням усього викладеного можна зробити висновок, що спадковий договір не є двостороннім, оскільки одна його сторона (набувач) має лише обов'язки, а інша (відчужувач) – лише права.

Мабуть найбільш гострі дискусії викликає питання стосовно сторін спадкового договору, вирішення якого має не лише теоретичне, а й велике практичне значення.

Відповідно до ст. 1303 ЦК сторонами у спадковому договорі є відчужувач і набувач. Відчужувачем у спадковому договорі може бути подружжя, один із подружжя або інша особа.

Набувачем у спадковому договорі може бути фізична або юридична особа [1].

Найменування сторін є децю умовним тому, що одного із сторін є відчужувач, але ж при укладанні спадкового договору, відчуження (набуття) не відбувається. Відчуження відбувається головним чином за волею власника на основі договору, шляхом передачі цього майна у власність.

Варто зазначити позиції науковців стосовно віку та обсягу дієздатності фізичних осіб, які можуть бути сторонами спадкового договору, адже їхні думки розходяться.

Стосовно віку, С.Я. Фурса вважає, що відчужувачем у спадковому договорі може бути неповнолітній, який має на праві власності певне майно, яке він і може передати набувачеві за спадковим договором.

Водночас Н.П. Шама заперечує можливість неповнолітніх виступати стороною спадкового договору, зазначаючи, що фізичною особою – набувачем, як і відчужувачем, може бути лише повнолітня особа [5].

Також вчені не дійшли згоди у питанні, чи може недієздатна особа, або особа обмежена в дієздатності бути відчужувачем. До прикладу, О.О. Бичківський, зазначає, що «відчужувачем може бути повністю дієздатна фізична особа. Укладення договору недієздатною особою або особою, обмеженою в дієздатності внаслідок зловживання спиртними напоями або наркотичними засобами, є підставою для визнання такого договору недійсним. Набувачем також може бути лише повністю дієздатна фізична особа, оскільки за умовами договору необхідним є виконання певних дій матеріального або нематеріального характеру» [6].

Чітке роз'яснення дає Пленум Верховного Суду України, зазначивши, що заповіт, складений особою, яка не мала на це права, зокрема, недієздатною, малолітньою, неповнолітньою особою (крім осіб, які в установленому порядку набули повну цивільну дієздатність), особою з обмеженою цивільною дієздатністю, представником від імені заповідача, а також заповіт, складений із порушенням вимог щодо його форми та посвідчення, згідно із частиною першою статті 1257 ЦК (435-15) є нікчемним, тому на підставі статті 215 ЦК визнання такого заповіту недійсним судом не вимагається [3].

Спадковий договір є консенсуальним. Такий правочин набирає чинності з моменту його укладення і створює юридичні наслідки не зі смертю відчужувача, а з моменту досягнення згоди сторін з усіх істотних умов і вчинення цього правочину у письмовій формі та нотаріального посвідчення. Саме з цього моменту виникають права та обов'язки сторін.

За своєю сутністю спадковий договір є відплатним. На користь такого висновку свідчить та обставина, що набувач в разі смерті відчужувача набуває право власності на майно останнього, і таким чином отримує повну або часткову компенсацію за витрати, зроблені ним у процесі виконання розпоряджень відчужувача.

Таке твердження не викликає жодних сумнівів, оскільки про відплатність спадкового договору свідчить саме формулювання поняття спадкового договору.

Спадковий договір є довготривалим правомочним з ускладненим порядком дострокового припинення і зміни. Цей договір укладається на строк, не менший ніж до моменту смерті відчужувача, чи навіть більший (у разі вчинення дій на виконання особистого розпорядження після смерті відчужувача) [9].

Спадковий договір можна віднести і до особливого різновиду алеаторних (ризикових) договорів, тобто таких, за яких обсяг прав і обов'язків точно наперед невідомий. Набувач не знає наперед суму витрат, що йому доведеться здійснити, так само, як не знає, якою буде вартість майна на момент переходу права власності до нього [10].

Висновок. Спадкові правовідносини завжди будуть актуальні, хоча б тому, що просто існують і мають місце бути в житті держави і суспільства. Передача спадщини має під собою, перш за все моральну основу. В дорадянській період передачу спадщини відбувалася за родинним зв'язком, і не було чітко постановлених положень про його передачу. Все змінилося, але

не кардинально, і зараз спадщину за заповітом дістається, прямо сказати найбільш близькому родичу, або людині з яким так чи інакше спадкодавець був пов'язаний.

Інша ситуація в спадкуванні за законом. В даному випадку на спадкоємця прямо покладено обов'язок прийняти спадщину або відмовитися від нього на користь держави.

Але, так чи інакше, спадкові правовідносини завжди будуть важливими, адже недарма вони мають нормативну базу і мають право існувати.

В основному в спадщину передаються майнові права та обов'язки спадкодавця.

Після смерті громадянина його майнові права та обов'язки, а також деякі немайнові права переходять до інших осіб. Такий перехід майна померлого до іншої особи або до інших осіб називається спадкуванням.

Спадкове право відповідно до пандектної системи становить самостійний розділ цивільного права і йому спеціально присвячена Книга шоста ЦК (ст.ст. 1216-1308 ЦК).

Список літератури:

1. Конституція України: Закон від 28.06.1996 № 254 к/96- ВР: [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/254к/96-вр/page2>.
2. Цивільний кодекс України: Кодекс редакція від 07.03.2018 № 40-44 [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://zakon5.rada.gov.ua/laws/show/435-15>.
3. Постанова Пленуму Верховного Суду України «Про судову практику у справах про спадкування»: від 30.05.2008 р. № 7 // Вісник Верховного суду України. – 2008. – № 6. – С. 17. – [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/v0007700-08>.
4. Ольга Ієвіня. Спадковий договір: спірні питання. – [Електронний ресурс]. – Режим доступу: men04_2011_c96_Spadkovii_dogovor_Ievinya.
5. Бичківський О.О. Спадковий договір: проблемні питання законодавчого врегулювання / О.О. Бичківський // Вісник Запорізького національного університету. – 2010. – № 2. – С. 138.
6. Аномалії в цивільному праві України: Навч.-практ. посібник / Відп. ред. Р.А. Майданик. – К.: Юстініан, 2007. – 912 с. – С. 355.
7. Васильченко В.В. Юридична сутність інституту спадкового договору та його місце в системі цивільного права // Право України. – 2003. – № 6. – [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://pravoisuspilstvo.org.ua/archive/2017/5_2017/part_2/16.pdf.
8. Скопиченко О.В. Спадковий договір в системі цивільно-правових договорів. – [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://molodyvcheny.in.ua/files/journal/2015/5/101.pdf>.
9. Л.А. Ольховик. Поняття та ознаки спадкового договору / Л.А. Ольховик. Актуальні питання публічного та приватного права. – № 3. – 2014. – [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://www.blackseafoundationoflaw.org.ua/zhurnaly/december_2014.pdf.

Жолондиевський Л.О., Присяжная Е.А.

Национальная академия внутренних дел

НАСЛЕДСТВЕННЫЙ ДОГОВОР КАК РАЗНОВИДНОСТЬ ГРАЖДАНСКО-ПРАВОВОГО ДОГОВОРА

Аннотация

Исследована наследственный договор в соответствии с Гражданским кодексом Украины. Проанализированы исследования ученых относительно наследственного договора. Исследованы признаки наследственного договора: двусторонний, консенсуальный, возмездный, алеаторного. Рассмотрены может быть субъектом наследственного договора.

Ключевые слова: гражданско-правовой договор, система гражданско-правовых договоров, юридическая характеристика договора, наследственный договор, отчуждатель, приобретатель, договор, юридическое лицо, физическое лицо, имущество, права, обязанности.

Zholondievsky L.A., Prisazhna O.A.

National Academy of Internal Affairs

HAPPY CONTRACT AS A RISK OF CIVIL LEGAL TREATIES

Summary

The hereditary contract is investigated in accordance with the Civil Code of Ukraine. The researches of scientists concerning the inheritance agreement are analyzed. The features of the inheritance agreement are investigated: bilateral, consensual, paid, aleatory. It is considered who can be the subject of an inheritance agreement.

Key words: civil law contract, system of civil legal agreements, legal characteristic of the contract, inheritance agreement, alienator, acquirer, contract, legal entity, individual, property, rights, duties.